

# પૂજ્ય લાલચંદભાઈના પ્રવચનો

## શ્રી સમયસાર ગાથા-૭૨

### લંડન હોલ પ્રવચન ૫, તા. ૧૧-૦૭-૧૯૮૨

આ એક સમયસારજી નામનું શાસ્ત્ર છે, પરમાગમ શાસ્ત્ર છે, જે ભગવાન મહાવીરે ઉપદેશેલું અને ગૌતમ ગણધરે ઝીલેલું (છે). અને એ આચાર્યની પરંપરામાં આજથી બે હજાર વર્ષ પહેલાં એક સમર્થ આચાર્ય ભારતમાં થયા; જે જમીનથી ચાર તસુ ઉપર ચાલતા હતા. એવી તેઓશ્રીને ઋધ્ધિ પ્રગટ થઈ હતી. તેઓશ્રીએ શાસ્ત્રની રચના કરતાં એક સમયસાર નામનું પરમાગમ શાસ્ત્ર રચ્યું છે. જેમાં શુદ્ધાત્માનું સ્વરૂપ શું છે એ મુખ્યપણે જેમાં વર્ણન છે.

નવતત્ત્વનું વર્ણન કરતાં-કરતાં આચાર્ય ભગવાન ફરમાવે છે - નવતત્ત્વના નામ છે - જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ. એ આત્માના પરિણામના બધા નામો છે. આત્મા છે તે અનાદિ-અનંત છે. કોઈ સંયોગથી જેની ઉત્પત્તિ થતી નથી. અને કોઈ સંયોગનો વિયોગ થાય તો આત્માનો નાશ થતો નથી. એવો અનાદિ-અનંત જ્ઞાન અને આનંદમય આત્મા દેહદેવળમાં દેહથી ભિન્ન, જ્ઞાનાવરણ આદિ આઠ પ્રકારના કર્મ, એનાથી પણ અંદર ભિન્ન અને વર્તમાન પુણ્ય-પાપની જે વૃત્તિ ઉત્થાન થાય છે, લાગણી (એનાથી પણ ભિન્ન). ક્ષણમાં પાપના પરિણામ, ક્ષણમાં પુણ્યના પરિણામ, એનાથી પણ આત્મા અંદરમાં એક ચૈતન્યમૂર્તિ આત્મા જુદો બિરાજમાન છે, શુદ્ધ, અવિનાશી, શાશ્વત. એવા શુદ્ધાત્માને જાણ્યા વિના, એને શ્રદ્ધામાં લીધા વિના, એનો અનુભવ કર્યા વિના જગતના પ્રાણીઓ ચાર ગતિમાં એકાંત દુઃખને ભોગવે છે. ચારે ગતિ દુઃખરૂપ છે. કોઈ ગતિમાં સુખ નથી.

ગતિ એટલે પરિણતિ. પરિણતિ એટલે શુભ અને અશુભભાવની જે પરિણતિ, એને ગતિ કહેવામાં આવે છે. એ ગતિ દુઃખરૂપ છે. અને પંચમગતિ, સિદ્ધગતિ એ સુખરૂપ છે. એવા પૂર્ણઆનંદ મોક્ષની પ્રાપ્તિ જીવને કેવી રીતે થાય એનું આમાં વર્ણન છે. એક સમયમાત્ર પણ પોતાનો શુદ્ધાત્મા, એનું સ્વરૂપ અંતરમાં શું છે? એનો એણે અનુભવ કર્યો નથી અને એને સમજવાની દરકાર પણ ખરેખર કરી નથી.

બધા બહારના પદાર્થો સમજવામાં રોકાણો પણ એક હું કોણ છું? ક્યાંથી થયો? શું સ્વરૂપ છે મારું ખરું? કોના સંબંધે વળગણા છે? રાખું કે એ પરહરું? (રાજપદ, અમૂલ્ય તત્ત્વવિચાર). એવા નિજ શુદ્ધાત્માના ભાન વિના આત્મા અનાદિકાળથી અજ્ઞાનભાવથી દુઃખી થઈ રહ્યો છે. એ દુઃખના નાશનો ઉપાય જ્યારે આત્મા આત્માથી આત્માને જાણે - અનુભવે, આત્માને આત્માથી જાણે - અનુભવે ત્યારે તેને આત્મદર્શન, સમ્યગ્દર્શન કહેવામાં આવે છે. એ **સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગ:** (તત્ત્વાર્થસૂત્ર, પ્રથમ અધ્યાય, સૂત્ર ૧) છે, મોક્ષનો માર્ગ છે. પુણ્ય-પાપના પરિણામ બંધનો માર્ગ છે, અને સમ્યગ્દર્શન આદિ, આત્મા આશ્રિત શુદ્ધ વીતરાગી પરિણામ જે પ્રગટ થાય તે મોક્ષનો માર્ગ છે. મોક્ષનો માર્ગ કહો કે આત્મિક સુખનો માર્ગ કહો, એ

એકાર્થ વાયક શબ્દો છે. એક જ જેનો અર્થ છે, મોક્ષમાર્ગ કહો કે સુખનો માર્ગ કહો.

આવું આત્મિક સુખ અનાદિકાળથી આજ સુધી અજ્ઞાની પ્રાણીએ એ સુખનો સ્વાદ લીધો નથી. જોઈએ છે સુખ, સર્વ પ્રાણી સુખને ઇચ્છે છે. કોઈ પણ પ્રાણી દુઃખને ઇચ્છતો નથી. પછી એકેન્દ્રિય જીવ હોય, બે ઇન્દ્રિયનો જીવ હોય, ત્રણ ઇન્દ્રિય, ચાર ઇન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય, સંજી, અસંજી (બધા સુખને ઇચ્છે છે). એવા જે જીવો છે, જે જીવત્વ શક્તિથી જીવી રહ્યા છે અને વ્યવહારે દસ પ્રકારના પ્રાણથી જે જીવે છે, એવા આત્માઓ અનંત છે. સર્વજ્ઞ ભગવાને છ દ્રવ્ય કહ્યા છે. જીવો અનંત છે. પુદ્ગલ પરમાણુઓ અનંતાઅનંત છે. એક ધર્માસ્તિકાય નામનું દ્રવ્ય - પદાર્થ છે. એક અધર્માસ્તિકાય છે. એક આકાશ દ્રવ્ય છે. અસંખ્યાત કાલાણુ છે. એવા સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમાત્માએ છ દ્રવ્ય કહ્યા છે.

દ્રવ્ય એને કહીએ કે જેમાં અનંતગુણો હોય. એક-એક દ્રવ્યમાં અનંતગુણો છે. અને એ ગુણોના પરિણામ પ્રગટ થાય તેને પર્યાય કહેવામાં આવે છે. એમ ગુણ અને પર્યાયના સમુદાયને, ભગવાન વીતરાગ દેવાધિદેવ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા એને દ્રવ્ય કહે છે. એવા જાતિ અપેક્ષાએ છ દ્રવ્યો છે. જાતિ અપેક્ષાએ છ, સંખ્યા અપેક્ષાએ અનંત પદાર્થો, દ્રવ્યો છે. સર્વજ્ઞ ભગવાનને જ્યારે કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે ત્યારે એક સમયમાં ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન, ત્રણલોક - ઊર્ધ્વલોક, અધોલોક અને મધ્યલોક(નું), એક સમયમાત્રમાં તેઓશ્રીને જ્ઞાન થાય છે. અને કેવળજ્ઞાનમાં જે પ્રત્યક્ષ પદાર્થોના સ્વરૂપને જાણ્યું, જોયું, એ વાણી છૂટે છે દિવ્યધ્વનિ, ત્યારે એ છ દ્રવ્યો જોયા એ વાણીમાં આવ્યા.

અને એ જીવના નવ પ્રકારના ક્રમે પરિણામ થાય છે. એને ભગવાન નવતત્ત્વ કહે છે, એ પર્યાય છે, અને એ પરિણામ છે, દશા છે, હાલત છે. અને એની પાછળ, એની સાથે-સાથે રહેતો એક ધ્રુવતત્ત્વ, પરમાત્મતત્ત્વ, જીવતત્ત્વ, સામાન્યતત્ત્વ - (એવો) જે જીવ, (એ)માં સહજજ્ઞાન, સહજદર્શન, સહજસુખ, સહજવીર્ય, પ્રભુત્વ, વિભુત્વ એવી-એવી અનંત શક્તિનો પુંજ અંદરમાં આત્મા બિરાજમાન છે. પણ દેહ દષ્ટિવાળાને, દેહના પ્રેમવાળાને, સંયોગના પ્રેમવાળાને, પુણ્ય અને પુણ્યના ફળની રુચિવાળાને આ અંતર આત્મા, ભગવાન બિરાજમાન છે (તેને નથી દેખતો) કે જે ભગવાનના દર્શન કરતાં ધર્મ થાય. પ્રતિમા એ ભગવાન છે, એના દર્શન કરતાં શુભભાવ થાય, પુણ્ય બંધાય. અને અંતરમાં ભગવાન આત્મા બિરાજમાન છે શક્તિરૂપે, એના દર્શન કરતાં એને ભવનો અંત થાય અને આત્મિક સુખ એ જ વખતે એને પ્રગટ થાય. એવા એક શુદ્ધાત્માનું સ્વરૂપ શું છે? એ જગતના જીવો જાણતા નથી.

એ જગતના જીવો શુદ્ધાત્માના સ્વરૂપને જાણે - અનુભવે અને સુખની પ્રાપ્તિ કરે એ હેતુએ આ શાસ્ત્રની રચના થઈ છે. આખા જગતના પ્રાણીઓ સવારથી સાંજ સુધી જે કાંઈ પ્રયત્ન કરે છે એ કેવળ સુખને અર્થે કરે છે. કોઈપણ પ્રયત્ન જીવ કરે, એકેન્દ્રિયથી માંડીને સંજી પંચેન્દ્રિય, એ કોઈ દુઃખની પ્રાપ્તિ માટે કોઈ પ્રયત્ન કરતું નથી. બધા, જગતના બધા જીવો પ્રયત્ન તો કરે છે પણ શેના માટે કરે છે? પુરુષાર્થ શેના માટે કરે છે? કેવળ સુખને માટે પ્રયત્ન, પુરુષાર્થ કરે છે. પણ જગતના જીવોને જ્ઞાન નથી કે 'સુખ કયાં છે? અને એ સુખની પ્રાપ્તિ મને કેમ થાય?' એનો ઉપાય જાણતા નથી. સુખ આત્મામાં છે અને એ સુખની પ્રાપ્તિ, આત્માનું અંતર્ધ્યાન કરતાં, આત્મામાં એકાગ્ર થતાં

આત્માને સુખનો સ્વાદ આવે છે. સુખ આત્મામાં છે. સુખ સંયોગમાં નથી. સુખ મોટર, બંગલા, ધન, ધાન્ય, પરિવાર, કુટુંબ, એમાં સુખ નથી. એ તો દૂર રહો.

હવે એના કરતાં પણ અહીંયા એક વધારે સૂક્ષ્મ વાત આચાર્ય ભગવાન સમજાવે છે કે, તમે ભવ્ય આત્માઓ તમે અમારી નાત અને જાતના છો પણ તમે તમારા સ્વરૂપને ભૂલી ગયા છો. તમારા સ્વરૂપને તમે ઓળખતા નથી, પિછાનતા નથી. શું તમારું સ્વરૂપ છે? તમે દેહને આત્મા માની બેઠા છો. દેહ આત્મતત્ત્વ નથી. દેહ છે એ પુદ્ગલની એક રચના છે, આ અનંત પરમાણુઓનો પિંડ છે. આ જે દેખાય છે ઈન્દ્રિયજ્ઞાન વડે, ઈન્દ્રિયજ્ઞાન વડે રૂપી પદાર્થ દેખાય છે. અરૂપી આત્મા અંતરમાં છે એ ઈન્દ્રિયજ્ઞાન વડે જણાતો નથી. એને જાણવો હોય તો એક અતીન્દ્રિયજ્ઞાન દ્વારા આત્મા જાણી શકાય છે. વર્તમાનકાળમાં પંચમકાળમાં નાના, મોટા, ભાઈઓ, બહેનો, માતા એ આત્મદર્શન કરી શકે છે. એવા આત્માના દર્શનથી એને સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે જેમ (મૃગલાને) પાણીની તૃષા લાગે છે અને એ તૃષાતૂર થયેલો મૃગલો ઝાંઝવાના જળ (મૃગજળ) જોઈને એની પાછળ દોડે છે પણ પાણીનું એક બિંદુ પણ મળતું નથી. પાણીનું બિંદુ તો મળતું નથી પણ ઠંડી હવા પણ આવતી નથી. અને એમ અને એમ એ મૃગજળની પાછળ, ઝાંઝવાના જળની પાછળ એ મરી જાય છે, મૃત્યુને શરણ થાય છે.

એમ અજ્ઞાની પ્રાણીઓ પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષય, એ પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષય તરફ ઝુકી રહ્યા છે, ઢળી રહ્યા છે. પાંચ ઈન્દ્રિયના જે પાંચ વિષયો છે - સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ અને શબ્દ, એ પાંચ ઈન્દ્રિયના પાંચ વિષયો ભગવાન પરમાત્માએ ફરમાવ્યા છે, એના તરફ એ ઝૂકે છે. નિરંતર એના તરફ લળી રહ્યા છે, ઝળી રહ્યા છે. એમાંથી કાંઈક સુખ મળશે, આમાંથી મળશે, આમાંથી મળશે, આમાંથી મળશે, એમ સુખને માટે (યારે બાજુ ફાંફા મારે છે). સુખ છે અંદરમાં. અંદરમાં શોધતો નથી, વિશ્વાસ નથી આવતો કે અંતર આત્મામાં સુખ ભર્યું છે. વિશ્વાસ નથી આવતો કેમ કે એને અનુભવ નથી, અને બીજું અનુભવી પુરુષનો યોગ પણ પંચમકાળમાં, બહુ વિરલ હોય છે. એ અનુભવી પુરુષના યોગ વિના આ અંતર અનુભવની વાત કોઈ બતાવી શકતું નથી. એનો પણ વિરલ છે યોગ. એ પ્રકારના પુણ્ય જીવના પરવારી (ઓછા થઈ) ગયા.

ચતુર્થકાળમાં તો જ્ઞાનીનો યોગ પણ હોય અને તીર્થંકરનો યોગ પણ થાય. વર્તમાનકાળમાં જ્ઞાનીનો યોગ થવો બહુ દુર્લભ છે. કદાચિત્ જ્ઞાનીનો યોગ થાય તો એની ઓળખાણ થવી દુર્લભ છે. અને કદાચિત્ (જ્ઞાનીની) ઓળખાણ થાય તો એની દેશનાલબ્ધિ સાંભળવાનો ભાવ આવે એ પણ દુર્લભ છે. કદાચ દેશનાલબ્ધિ સાંભળવાનો ભાવ આવે તો એણે કહેલી વાત સમજવા જેવી છે, એવી રુચિપૂર્વક તેનું એ વલણ તેના તરફ જતું નથી. એટલે એને શુદ્ધાત્માના સ્વભાવની વાત (વિરલ છે). વિભાવની વાત બધા કરે છે, સ્વભાવની વાત કરનારા તો કોઈ વિરલા જ્ઞાની ધર્માત્મા (જ) હોય. વિભાવની વાત બધા કરે છે કે પાપથી દુઃખ થાય અને પુણ્યથી સુખ થાય. સો ટકા જૂઠી વાત છે. જેમ પાપના પરિણામ દુઃખરૂપ છે એમ પુણ્યના પરિણામ પણ, કષાયની મંદતા, કષાયની જાત હોવાથી એનું ફળ દુઃખ છે. રમણીકભાઈ! જરાક વાત સમજવા જેવી છે. આગળ બેઠા છે એ રમણીકભાઈ ને? રમણીકભાઈ.

મુમુક્ષુ: સમજાણું એ નોંધ કરું છું.

પૂ. લાલચંદભાઈ: હા, જરૂર કરો અને પછી પ્રશ્ન કરજો, ખુશીથી. વિચાર કરી અને પ્રશ્ન જરૂર કરવા જેવા છે. આ તો એક અપૂર્વ વાત છે. જે અપૂર્વ વાત મને પણ મળી નહોતી જન્મથી. એ કોઈ મારા ભાગ્ય યોગે મને આ એક મહાપુરુષનો, સોનગઢના સંતનો યોગ થયો, અને એમના પરિચયથી આ શુદ્ધાત્માનું સ્વરૂપ શું છે? અને એનો અંતર અનુભવ કેમ થાય? અને અનુભવ કરતાં સંસારનો અંત કેમ આવે? - એ વાત મેં તેઓશ્રી પાસેથી સાંભળી છે. મારા ઉપર કરુણા કરીને તેઓશ્રીએ મને કહી છે. મને એટલે વ્યક્તિગત તો નહોતા કહેતા પણ બધાને પ્રવચનમાં કહેતા હતા.

એવા આત્માની વાત સાંભળવી પણ દુર્લભ અને સાંભળે તો એના ઉપર વિચાર કરવાનો ટાઈમ પણ જીવને નહિ. ચોવીસે કલાક સંકલ્પ અને વિકલ્પ, સંકલ્પ અને વિકલ્પ, આ કરવું છે અને તે કરવું છે. આ પદાર્થ મેળવવા છે અને આ પદાર્થને ભોગવવા છે. પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયોને મેળવવા છે સુખને માટે અને પછી પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયને ભોગવવા છે. એ પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયનો ભોગ એ દાહજવર છે. અંદર બળતરા ઊભી થાય છે, આકુળતા ઊભી થાય છે, આત્માને. ક્યાંય એમાં શાંતિ નથી. શાંતિ અંતરમાં છે. અંતર શોધનારને શાંતિ મળે છે.

છસ્સો અને આઠ જીવ, છ મહિના અને આઠ સમયે આખા લોકમાંથી, મનુષ્ય લોકમાંથી છસ્સો અને આઠ જીવ નિરંતર છ મહિના અને આઠ સમયે સિદ્ધગતિને પ્રાપ્ત કરે છે. છ મહિના અને આઠ સમયે continuously (નિરંતર), અનાદિ કાળથી એવું ચાલુ છે, અનંતકાળ રહેશે. છતાં (સંસારી) જીવની સંખ્યા ખૂટવાની નથી. પ્રશ્ન તો થાય ને કે તો તો પછી આ સંસારનો અભાવ થશે? અરે ભાઈ! સંસારનો અભાવ થવાનો નથી. એણે વાત સાંભળી નથી. એ કંદમૂળમાં, બટેટાની કણી કે લસણની એક કણી, એની અંદર, એક કણીની અંદર અનંત જીવો છે. એના કરતાં (અનંતમાં ભાગે) જીવો સિદ્ધ પરમાત્માની દશાને પામ્યા છે. સંસાર રાશિમાં એટલા જીવો છે, કે જ્યારે સર્વજ્ઞ ભગવાનને ગૌતમ ગણધરે જેમ પૂછ્યું એમ ભાવિ તીર્થંકરને જ્યારે પૂછશે કે આટલા સિદ્ધ થઈ ગયા તો આ સંસારમાં (જીવો) ખૂટી જશે કે નહિ? ત્યારે ઉત્તર આવશે કે કંદમૂળની એક કણીની અંદર અનંતા જીવો છે અને એના કરતાં (અનંતમાં ભાગે) જીવો સિદ્ધ પરમાત્માદશાને પામ્યા છે. કોઈ કાળે સંખ્યા ઘટતી નથી, એટલી જીવ રાશિ છે.

એમ આ આત્મામાં સુખ છે અને (તે સુખ) કેમ પ્રાપ્ત થાય? એવો શિષ્યએ એક પ્રશ્ન કર્યો. બૌદ્ધો નંબરની ગાથા છે, કર્તા-કર્મ અધિકારની. એમાં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે, પ્રભુ! આ દુઃખની નિવૃત્તિ કેમ થાય? અર્થાત્ શું આત્માના જ્ઞાનમાત્રથી જ બંધનો અભાવ થાય? એવો શિષ્યનો પ્રશ્ન છે. શાસ્ત્રજ્ઞાન નહિ. શાસ્ત્રજ્ઞાન તો અનંતવાર કર્યું જીવે. શાસ્ત્રજ્ઞાન તે જ્ઞાન નથી. શાસ્ત્રજ્ઞાન તે ભગવાન ના પાડે છે કે શાસ્ત્રજ્ઞાન તે જ્ઞાન નથી. હવે શાસ્ત્રજ્ઞાન તે જ્ઞાન નથી તો આ દુકાનનું અને જડનું જ્ઞાન તો જ્ઞાન ક્યાં છે? ઝવેરચંદભાઈ! આ કાપડનું જ્ઞાન તે જ્ઞાન નથી, કેમ કે જ્ઞાન કાપડનું નથી. જ્ઞાન જડનું નથી, જ્ઞાન આત્માનું છે. એ જ્ઞાન અંતરમુખ થઈને જ્યારે જેનું જ્ઞાન છે, એ જ્ઞાન એને જાણે ત્યારે તેને ઇન્દ્રિયજ્ઞાન રોકાઈ જાય છે, ધ્યાનના કાળે અને એક અતીન્દ્રિયજ્ઞાન પ્રગટ થઈને આત્મદર્શન થાય છે. ત્યારથી ધર્મની શરૂઆત થાય છે. શુદ્ધાત્માના પ્રત્યક્ષ અનુભવથી

ધર્મની શરૂઆત થાય છે, અનુભવથી વૃદ્ધિ થાય છે અને અનુભવથી જ પૂર્ણતા પ્રગટ થાય છે. આદિ, મધ્ય, અંતમાં શુદ્ધાત્માના અનુભવથી ધર્મની શરૂઆત થાય છે.

‘શું આત્માનો અનુભવ? શું આત્માનું સ્વરૂપ?’ જગતના જીવોને જાણવા મળતું નથી. હજી ભારતમાં તો ક્યાંક-ક્યાંક ખૂણે ખાંચરે જાણવાનું મળે પણ આ લંડનમાં અને એમાં પણ આ imitation (નકલી), ચકચકાટ, ખોટું સુખ, સુખાભાસ, સુખનો આભાસ (છે), સુખ નથી. એમ કહે કે આ ફલાણા ભાઈ બહુ સુખી બે-પાંચ કરોડની પાર્ટી છે. સર્વજ્ઞ ભગવાન ના પાડે છે. આહાહા! સુખ તો અંતર આત્મામાં છે. લક્ષ્મીમાં સુખ નથી એ તો જડ છે. લક્ષ્મીથી મને સુખ થાય એવી માન્યતા, મિથ્યા-માન્યતા એ તો આસ્રવતત્ત્વ છે. એમાં ક્યાંય સુખ નથી. એનાથી આગળ અહીંયા કહે છે કે પુણ્યના પરિણામ તને કદાચિત્ આવે, એ પુણ્યના પરિણામ પણ દુઃખરૂપ છે. એ ત્રીજો બોલ આપણે લેવો છે, આજે.

ભેદજ્ઞાનનો પ્રકાર સમજાવે છે. કે ચૈતન્યમૂર્તિ આત્મા, આ જડ એવા દેહથી ભિન્ન છે, માટે દેહને તું તારો ન માન. દેહનો વિયોગ થઈ જશે અને આત્મા ચાલ્યો જશે. માટે બે તત્ત્વ ભિન્ન-ભિન્ન છે. દેહ તારો નથી, તારું તો અંતર જ્ઞાન તારું છે. તું જ્ઞાનમય છો અને દેહમય નથી. એમ અંદરમાં પુણ્ય અને પાપની લાગણીનું જે ઉત્થાન થાય છે, એ સર્વજ્ઞ ભગવાન કહે છે કે એ મેલ છે. પાપના પરિણામ તો મલિન ભાવ અપવિત્ર છે, પણ પુણ્યના પરિણામ દયા, દાન, કરુણા, કોમળતાના પરિણામ એ પણ સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમાત્મા ફરમાવે છે કે ભાઈ એ મલિનભાવ છે. જેમ પાણી ઉપર શેવાળ છે એમ આ પુણ્ય અને પાપના પરિણામ પણ મલિન અને અપવિત્રભાવ છે. એનાથી ભિન્ન ભગવાન આત્મા પવિત્ર અંદરમાં બિરાજમાન છે, એને તું દષ્ટિમાં લે, એને લક્ષમાં લે, અને પુણ્ય-પાપનું લક્ષ છોડી દે. પુણ્ય-પાપ છોડી દે એમ નહિ, પુણ્ય-પાપનું લક્ષ છોડી દે. દેહ છોડી દે એમ નહિ (પણ) દેહનું લક્ષ છોડી દે. દેહ છોડવાનો ઉપદેશ નથી, આઠ કર્મ છોડી દે એમ નહિ, પુણ્ય-પાપ છોડ એમ નહિ પણ દેહમાં આત્મબુદ્ધિ છોડી દે. કર્મથી લાભ માન્યો છે એ છોડી દે અને પુણ્યના પરિણામ એ ધર્મનું કારણ છે એમ મિથ્યા-માન્યતાને છોડી દે. એનું લક્ષ છોડી દે. પદાર્થો ભલે રહ્યા પણ પદાર્થ મારા છે એવા મમત્વના પરિણામને તું છોડી દે. એનો ત્યાગ કર.

પણ હવે ત્યાગ કેમ કરવો? કે ગ્રહણપૂર્વક ત્યાગ છે. સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાનના શાસનમાં ત્યાગની વાત છે પણ ગ્રહણપૂર્વક ત્યાગ. કાંઈક ગ્રહણ કરતાં કાંઈક વિભાવભાવ છૂટે છે. જેમકે સમ્યગ્દર્શન ગ્રહણ થતાં મિથ્યાત્વના, મિથ્યા-માન્યતાના પરિણામ છૂટી જાય છે. એમ જેમ-જેમ વીતરાગભાવનું અંતરમુખ થઈને ગ્રહણ થાય છે તેમ-તેમ તેટલા પ્રમાણમાં રાગનો ત્યાગ થાય છે. એમ વીતરાગભાવનું વિશેષ, વિશેષ ગ્રહણ થતાં-થતાં-થતાં, રાગનો અભાવ થતાં-થતાં એક સમય એવો આવે છે કે પરિપૂર્ણ વીતરાગ દશા પ્રગટ થાય છે.

એ અહીંયા આચાર્ય ભગવાન બૌતેરમી ગાથામાં ફરમાવે છે કે **આસ્રવો**. હવે નવતત્ત્વના નામ પણ ન આવડે. નહિતર નવતત્ત્વની વાત છે, નવતત્ત્વની પરિધિમાં આ બધું રહેલું છે. નવતત્ત્વ(થી) બહાર કાંઈ કહેવાનું નથી. કે જે નવતત્ત્વ સર્વ માન્ય છે, નવતત્ત્વ સર્વ સંમત છે. નવના દસ તત્ત્વ નથી, નવના આઠ નથી, અનાદિ-અનંત (છે). ઋષભદેવ ભગવાનના વખતમાં પણ એની

દિવ્યધ્વનિમાં નવતત્ત્વ આવ્યા. ભગવાન મહાવીરની વાણીમાં પણ નવતત્ત્વનું સ્વરૂપ આવ્યું છે. પણ એ નવતત્ત્વમાં શું ઉપાદેય છે, શું હેય છે અને શું જ્ઞેય છે? એનો વિચાર એક સમયમાત્ર પણ આત્મા કરતો નથી. પોતાના ઘરની વાત, પણ એ જૈન થયો પણ નવતત્ત્વનું સ્વરૂપ ભગવાને શું કહ્યું એ સમજવાની દરકાર પણ કરતો નથી.

એમાં, નવતત્ત્વમાં એક આસ્રવતત્ત્વ છે. જીવતત્ત્વ, અજીવતત્ત્વ. પુણ્યતત્ત્વ, પાપતત્ત્વ એ બે મળીને ભગવાન આસ્રવતત્ત્વ કહે છે. આસ્રવો એટલે આગંતુક નવા-નવા ભાવો. આસ્રવો નવા-નવા આગંતુક ભાવો, મહેમાન, આવીને ચાલ્યા જાય, આવીને જાય, આવીને જાય. એવા આસ્રવો (કે) જેના નિમિત્તે આઠ પ્રકારના કર્મનો બંધ જીવને થાય છે. એવા જે આસ્રવો એ આસ્રવોના બે ભેદ, પુણ્ય આસ્રવ અને પાપ આસ્રવ. પાપ આસ્રવ છે એ લોઢાની બેડી છે અને પુણ્ય આસ્રવ છે તે સોનાની બેડી છે. પણ બેય બંધ સાધક ભાવ છે. બેયનું ફળ - જીવ બંધાય છે. પાપથી પણ બંધાય છે અને પુણ્યના પરિણામથી પણ જીવ બંધાય છે, જીવ મુકાતો નથી.

એવા આસ્રવો ભગવાને કહ્યા એના બે ભેદ, પુણ્ય આસ્રવ અને પાપ આસ્રવ. હવે એનું લક્ષણ બતાવે છે કે એનું લક્ષણ શું છે? બે લક્ષણ તો કહ્યા. એક અપવિત્ર અશુચિ લક્ષણ કહ્યું, બીજું આસ્રવનું લક્ષણ જડ કહ્યું. ચેતન તો સ્વ-પરને જાણે. પણ આસ્રવો, પુણ્ય-પાપના પરિણામ, પરિણામ પરિણામને પણ ન જાણે અને પરિણામ પરિણામી એવા આત્માને પણ જાણે નહિ. એટલે એને જડ અને અચેતન કહ્યા. બે બોલ થયા. હવે આજે ત્રીજું વિશેષણ છે. આસ્રવનું વિશેષણ એટલે આસ્રવોનું લક્ષણ. સ્વ અને પર એના લક્ષણો જાણીને સ્વને સ્વપણે ગ્રહણ કરવું અને પરને પરપણે દૃષ્ટિમાંથી છોડવું, રુચિ છોડી દેવી. એવું ભેદજ્ઞાન કરવાથી ધર્મ થાય.

તો **આસ્રવો આકુળતાના ઉપજાવનારા**, આકુળતા એટલે એકલા દુઃખ, દુખના (ઉપજાવનારા), એનું ફળ દુઃખ છે. પાપના પરિણામ - હિંસા, જૂઠ, ચોરી, આદિ જે પાપના પરિણામ એનું ફળ તો દુઃખ છે, વર્તમાનમાં પણ દુઃખ અને ભાવિકાળે પણ દુઃખના નિમિત્તો મળે એવો કર્મનો બંધ થાય. અને પુણ્યના પરિણામ વર્તમાનમાં અહિંસા, સત્ય, અયૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહ, દયા, દાન, કરુણા, કોમળતાના પરિણામ, ભગવાનની પૂજાનો ભાવ, યાત્રાનો ભાવ, ભગવાનના દર્શન કરવાનો ભાવ એ બધા પરિણામ છે, એ પરિણામને ભગવાન પુણ્યતત્ત્વ કહે છે. એ પુણ્યના પરિણામ પણ આકુળતાને ઉત્પન્ન કરનારા છે. આત્મિક શાંતિ બિલકુલ એમાં પ્રાપ્ત થતી નથી. **આસ્રવો** એટલે પુણ્ય અને પાપના આત્માના પરિણામ તે વિભાવ પરિણામ છે, એ સ્વભાવ ભાવ નથી. વીતરાગતા છે એ સ્વભાવભાવ છે. અને આ પુણ્ય અને પાપના પરિણામ, બહિર્મુખ પરિણામ, પરાશ્રિત પરિણામ, જડઆશ્રિત પરિણામ, કર્મઆશ્રિત પરિણામ, એ બે પ્રકારના પરિણામ પરમાત્માએ કહ્યું કે તને દુઃખરૂપ છે.

એ **આકુળતાના** એટલે દુઃખના **ઉપજાવનારા હોવાથી**, અનાદિ-અનંત, જ્યારે-જ્યારે નવતત્ત્વનું સ્વરૂપ સર્વજ્ઞ ભગવાનની વાણીમાં આવે છે ત્યારે-ત્યારે આ વાત આવે છે કે આસ્રવો દુઃખના કારણો છે, આસ્રવ સુખનું કારણ નથી. સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ એ આત્માના પરિણામ એ સુખનું કારણ છે. અને પુણ્ય-પાપ, આસ્રવ અને બંધ એ આત્માના વિકૃત પરિણામ, વિકારી

પરિણામ, વિભાવ પરિણામ, કષાયના પરિણામ - એ આત્માને વર્તમાન દુઃખનું કારણ (છે) અને પરંપરાએ પણ એના નિમિત્તે જે કર્મનો બંધન થાય અને એમાં ઉદય આવે અને ઉદયમાં જોડાય તો એને દુઃખનું નિમિત્ત કારણ કહેવામાં આવે છે. પરિણામને વર્તમાન દુઃખનું કારણ કહેવાય અને પરિણામના નિમિત્તે કર્મો બંધાય એને દુઃખના નિમિત્તો કહેવામાં આવે.

વર્તમાન કોઈ પણ પ્રકારનું પરિણામ હોય એ ફળ વગર ન હોય. પરિણામનું ફળ આવે, આવે અને આવે. પાપના પરિણામનું ફળ પણ વર્તમાનમાં આવે, પુણ્યના પરિણામનું ફળ પણ વર્તમાનમાં આવે, (બન્ને) આસ્રવોનું. અને સંવર અને નિર્જરા; સંવર એટલે શુદ્ધાત્માનો અનુભવ, સ્વાનુભવ, અનુભૂતિ એનું ફળ પણ વર્તમાનમાં આવે; નિર્જરા એટલે શુદ્ધિની વૃદ્ધિ, વીતરાગતાની વૃદ્ધિ થાય એનું ફળ અનાકુળ આનંદ વર્તમાનમાં આવે. અને મોક્ષ, પરિપૂર્ણ આનંદની પ્રાપ્તિ એવા જે પરિણામ, એનું ફળ પણ વર્તમાનમાં આવે. પરિણામ ફળ વિના ન હોય. પરિણામનું ફળ હોય, હોય અને હોય જ. જેવા-જેવા જીવોના પરિણામ, તેવા-તેવા ફળને તે વર્તમાનમાં ભોગવે છે અને નિમિત્તપણે એ ભાવિમાં લક્ષ કરે તો ભોગવે છે.

**આસ્રવો આકુળતાના ઉપજાવનારા,** તો એમ થાય કે હવે આ પાપને છોડવું અને પુણ્યને છોડવું તો કરવું શું? છોડવાની, લેવાની, મુકવાની કાંઈ વાત નથી. એનું જેવું સ્વરૂપ છે એના સ્વરૂપને જાણીને, એનું લક્ષ છોડીને, પાપ અને પુણ્યના પરિણામનું લક્ષ છોડીને, પુણ્યનો પ્રેમ છોડીને, પુણ્યના પરિણામની રુચિ છોડીને, પુણ્ય ફળની રુચિ છોડીને અંતર એક આત્મા ભગવાન બિરાજમાન છે, એનું રુચિપૂર્વક અવલંબન લેતાં એને ધર્મની શરૂઆત થાય. કરવા યોગ્ય તો આ છે. આત્માને ઓળખવા યોગ્ય છે. આત્માને ઓળખ્યા વિના બધી ક્રિયાઓ સંસારના ફળને કારણે છે.

એક આત્માનું ભાન નથી, આત્માને ઓળખ્યો નહિ. મારુ ખરું, original (ખરું) શું સ્વરૂપ છે? ભાઈ! આ તો સ્વાંગ છે, આ મનુષ્યની પર્યાય એ તો સ્વાંગ છે, (એ) કાંઈ આત્માનો સ્વભાવ નથી. આઠ કર્મનો બંધ થાય એ સ્વાંગ છે. પુણ્ય-પાપના પરિણામનું ઉત્થાન થાય એ પણ સ્વાંગ છે, એ તો નીકળી જાય છે. જ્યારે મોક્ષ પંચમગતિ પ્રગટ થાય છે ત્યારે પુણ્ય-પાપના પરિણામ છૂટી જાય છે, સંયોગ, આઠ કર્મનો પણ અભાવ થાય છે અને દેહનો પણ વિયોગ થાય છે. માટે જ્ઞાનનો કદી વિયોગ ન થાય. જ્ઞાન એ આત્માની સ્વભાવભૂત ક્રિયા છે. આત્માને જાણવો, આત્માને અનુભવવો એવું જે આત્મજ્ઞાન એ આત્માની સ્વભાવભૂત ક્રિયા છે. એ સ્વભાવભૂત ક્રિયા સુખરૂપ છે અને પુણ્ય-પાપની બહિર્મુખ ક્રિયા એ દુઃખના કારણ છે એમ જાણીને એનું લક્ષ છોડીને આત્માનું લક્ષ કરવા જેવું છે.

**આસ્રવો આકુળતાના, દુઃખનાં ઉપજાવનારા હોવાથી દુઃખનાં કારણો છે.** જે કાંઈ પરિણામ થાય એ પરિણામનું ફળ છે. ફળ શું છે? કે એનું ફળ દુઃખ છે. **દુઃખના કારણો છે,** એ આત્માને આત્મિક સુખનું કારણ નથી. કદાચિત્ શુભભાવ કરે કર્તાબુદ્ધિએ (તો) પુણ્ય બંધાય અને બહારનો કાંઈક દેખાવ સારો થાય, પણ એમાં કાંઈ સુખ નથી. એ બધા પદાર્થો અહીંયા પડ્યા રહે છે અને પોતે પરલોકમાં ચાલ્યો જાય છે. કાં પોતે જીવતો હોય અને પુણ્ય ખૂટી જાય તો સંયોગનો વિયોગ થઈ જાય, અને પોતે એમ ને એમ બેઠો-બેઠો જોયા કરે પણ કાંઈ એ સંયોગને રોકી શકતો

નથી. જતાં સંયોગને રોકી શકતો નથી, એ આવતા સંયોગને લાવતો નથી, પણ અભિમાન કરે છે કે મારા પુરુષાર્થથી મેં લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી, એ તો અભિમાન છે.

'હું કરું, હું કરું એ જ અજ્ઞાનતા, શકટનો ભાર જેમ શ્વાન તાણે, સૃષ્ટિ મંડાણ એની પેરે, કોઈ યોગી યોગીશ્વર જાણે.' એમ એને અભિમાન થઈ ગયું છે કે હું છું તો આ બધું થાય છે પણ જે થાય છે એનો હું જાણનાર છું, થાય છે એનો જાણનાર તે હું, એનો કરનાર હું નહિ. એમ જો એને મમકાર અને અહંકાર છૂટી જાય તો આત્મભાન થાય. **આસ્રવો આકુળતાના ઉપજવનારા હોવાથી દુઃખનાં કારણો છે.** આ સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ કહેલી વાત છે. સંતોએ અનુભવીને આ શાસ્ત્રો લખ્યાં છે. ભાવલિંગી સંત જંગલવાસી નગ્ન દિગંબર મુનિ હતા. ચોવીસ કલાકમાં એક વખત આહાર લે. એક જ વખત પાણી લે, પછી પાણીનું એક બિંદુ પણ જેને ખપે નહિ. એકસો વીસ ડીગ્રીનો તાપ હોય, ગળુ સુકાતું હોય, પ્રાણ જાય પણ એ પાણીનું (બિંદુ પણ) લેવાનો જેને વિકલ્પ ઊઠે નહિ. દિવસ દરમ્યાન તો એને ઊંઘ હોય નહિ, રાત્રિના છેલ્લા પહોરે એક સાથે ઊંઘ આવે તો પોણી સેકન્ડ ઊંઘ હોય. એક સેકન્ડની ઊંઘ આવે તો મુનિપદ ચાલ્યું જાય. એ પોણી સેકન્ડથી ઊંઘ વધે નહિ, એટલી જાગૃત અવસ્થા છે અને આનંદના ઘુંટડા એવા ભરે છે કે એને પ્રમાદ રહેતો નથી. પ્રમાદ છૂટી જાય છે. આનંદના સ્વાદમાં-ને-સ્વાદમાં પ્રમાદ છૂટી જાય છે. પ્રમાદ ઉપર જેણે વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે એવા મુનિરાજે શાસ્ત્ર લખ્યું છે.

સાંભળો ભવ્ય પ્રાણીઓ! તમારા સ્વરૂપની જ હું વાત કહું છું. હું વિકથા નહિ કહું, હું આત્મકથા કહીશ, ધર્મકથા કહીશ. આત્માનું, તમારું શું સ્વરૂપ (છે એ) તમે જાણતા નથી. તમારા સ્વરૂપને અમે જાણીએ છીએ. તમારા સ્વરૂપને તમે ઓળખતા નથી. તમે કોણ છો એની તમને ખબર નથી. પણ તમે કોણ છો એ અમે જાણીએ છીએ. તો અમારા સ્વરૂપની ખબર તમને કેમ પડી ગઈ? તમે અમારા સ્વરૂપમાં તો પેસતા નથી અને અમારું સ્વરૂપ શું છે એ તમને કેમ ખબર પડી? કે ભાઈ અમને એમ ખબર પડી કે અમારા શુદ્ધાત્માના અમે દર્શન કર્યા ત્યારે અમને એમ ભાસ થયો, ભાન થયું, જ્ઞાન થયું કે જેવો મારો આત્મા છે એવા જગતના બધા પ્રાણીઓ ભગવાન છે. અમે બધાને ભગવાન તરીકે જોઈએ છીએ. અમે કોના પ્રત્યે રાગ અને કોના પ્રત્યે દ્વેષ કરીએ? કોણ મિત્ર અને કોણ શત્રુ? એવી જેની વૈરાગ્યવાન દૃષ્ટિ પ્રગટ થઈ ગઈ છે.

**ऐसे मुनिवर देखे वन में, जाके राग-द्वेष नहीं मन में** (જિનેન્દ્ર અર્ચના, પૃ ૩૨૯), એવા મુનિરાજોએ આ શાસ્ત્રો અનુભવીને લખ્યા છે. પોતે કહે છે કે પ્રચુર આનંદનું ભોજન કરનારા છીએ. સમ્યગદૃષ્ટિ અને શ્રાવક એને આનંદનું ભોજન હોય છે પણ પ્રચુર નહિ, ઘણું વધારે નહિ, માત્રા ઓછી અને સિદ્ધ પરમાત્મા સો ટકા માત્રા આનંદનું ભોજન કરે છે. અરિહંત પરમાત્મા અત્યારે બિરાજમાન છે. સીમંધર ભગવાન અત્યારે મહાવિદેહક્ષેત્રમાં સાક્ષાત્ બિરાજમાન છે. વીસ તીર્થંકર અત્યારે બિરાજમાન છે. પણ આજના જુવાનિયાને ટાઈમ નહિ કે આ શું છે? શું સમજવા જેવું છે? શું કરવા જેવું છે? શું ન કરવા જેવું છે? વ્યવહારમાં પણ હજી કાંઈ વિવેકના ઠેકાણા નહિ. શું ખાધ અને શું અખાધ એના પણ હજી વિવેક નહિ, ત્યાં ધર્મની વાત તો કોઈ અપૂર્વ છે. આહાહા!

દુઃખના કારણને છોડ. દુઃખના કારણને તું સેવમાં. જો દુઃખના કારણને સેવીશ, દુઃખના

કારણની રુચિ રાખીશ, પુણ્ય અને પુણ્યના ફળની રુચિ રાખીશ તો વર્તમાનમાં તો તું દુઃખી છો એ અમે જાણીએ છીએ, પણ ભાવિકાળમાં પણ દુઃખ આવી પડશે. આ મનુષ્યભવ તો માંડ કોઈ વખતે પ્રાપ્ત થાય છે. સર્વજ્ઞ ભગવાનના જ્ઞાનમાં એમ આવ્યું છે કે એકેન્દ્રિય જીવ નિગોદમાંથી નીકળીને બે ઈન્દ્રિય, ત્રણ ઈન્દ્રિય, ચાર ઈન્દ્રિય એને ત્રસ કહેવાય. એકેન્દ્રિયને સ્થાવર કહેવાય, બે ઈન્દ્રિયના જીવોને (જેને) બે ઈન્દ્રિયનો ઉઘાડ (છે) એને ત્રસ જીવ કહેવાય. એવી ત્રસ રાશિમાં જીવ જ્યારે આવે છે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ બે હજાર સાગર માત્ર, એ ત્રસમાં રહે છે. અને એમાં જો આત્મભાન કરીને મોક્ષ થઈ ગયો તો છૂટી ગયો, અને નહિતર ફરીને એ નિગોદમાં ચાલ્યો જાય છે. નિગોદ એટલે બટેટા અને કંદમૂળમાં રહેલાં જીવો, જેને જીવપણે કોઈ સ્વીકારવા તૈયાર નથી એટલું એનું જ્ઞાન બિડાઈ જાય છે. આત્મબળ એનું બિડાઈ જાય છે. એ બહુ દુઃખી છે. નારકીના દુઃખ કરતાં પણ એકેન્દ્રિય નિગોદના જીવનું દુઃખ અનંતગણું છે. એ ભોગવે એ જાણે અને બીજા સર્વજ્ઞ કેવળી જાણે.

માટે આ એક મનુષ્યભવ મળ્યો એ તો એક મોકો છે, કામ કરી લેવાની એક તક આવી છે. જો એ તક ગઈ, એ તક ચૂકી ગયો (તો) આંખ વીંચાઈ જશે અને ક્યાં ફેંકાઈ જશે કાંઈ પત્તો નહિ લાગે, ખોવાઈ જશે. આ લોકની અંદર એ ક્યાં જાય ક્યાં એનો પત્તો લાગે? જેમ એક સડેલું તરણું હોય, વાવાઝોડું આવે અને તરણું ઊડે, હવે એ તરણું ક્યાં જઈને પડે એનો કાંઈ પત્તો નહિ.

એમ એક વખત એવો બનાવ બન્યો, રાજકોટમાં ગુરુદેવ પધાર્યા હતા ત્યારે જેલની અંદર જે કેદીઓ હતા, એ કેદીઓને ખબર પડી કે સોનગઢના સંત રાજકોટમાં પધાર્યા છે. તેઓએ બધા ભેગા મળીને વિચાર કર્યો કે આપણે સંતના દર્શન કરવા છે. એટલે જેલરને વિનંતી કરી કે અમારે દર્શન કરવા છે, તમે જાવ વિનંતી કરો. જેલરને પણ કરુણા આવી ગઈ કે ભઈ સંતના દર્શન કરતાં હોય તો ભલે કરે, એવા કુણા પરિણામ એને થયા. તો જેલર જ્યાં આવે છે ગુરુદેવ પાસે, માંગણી કરે છે કે અમારા કેદીઓની ભાવના થઈ છે આપના દર્શન કરવાની. (ગુરુદેવ) કહે ભલે ખુશીથી, કાલ સવારે આવશું. એ સવારના અમે બધા સાથે હતા, ત્યાં જેલની અંદર ગયા. એમાં ખૂનીઓ અને બધા ઘણા હતા. જેલ ખુલ્લી હો, ખુલ્લી જેલ (હતી) અને અંદરમાં ગયા (અને) બધા એના દર્શન કરે છે. એમ થતાં બહાર નીકળ્યા, જેલની બહાર (ત્યાં) બીજી એક જેલની કોટડી હતી, એની અંદર એક બાવીસ વર્ષનો છોકરો જેણે એક દીકરીનું ખૂન કરેલું, બાઈનું, બહારની કન્યાનું, અને એને ફાંસીની સજા મળી ગયેલી. તો ત્યાં અમે આમ ગયા ત્યારે એ ઊઘાડે ડેલે, એક ખાલી ચઢી પહેરી હતી અને એ બેઠો હતો. એની સામે જેલરે કહ્યું કે, કે જુઓ આ છે ને, એને ફાંસીની સજા મળી ગઈ છે. હવે એને કાંઈ ખાવાનું ભાવતું નથી, પીવાનું ભાવતું નથી, એને ઊંઘ આવતી નથી. ફાંસીનો હુકમ થઈ ગયો, તારીખ નક્કી થઈ ગઈ. આપણે તો સિદ્ધાંતમાં ઉતારવું છે. ફાંસીની તારીખ નક્કી થઈ ગઈ. એને કાંઈપણ અનાજ આપીએ છીએ તો મોઢેથી પાછું વળે છે. પાણી પીતો નથી, ઊંઘતો નથી, એવી એને દેહ ઉપર મમતા છે ને? મોહજન્ય દુઃખ છે ને?

ત્યારે ગુરુદેવે કહ્યું, આહાહા! ખરેખર તો બધાને ફાંસીનો હુકમ તો થઈ ગયો છે. ખાલી તારીખની ખબર નથી. ફાંસી એટલે મૃત્યુ, મરણ અવશ્ય આવવાનું છે. અને આજ કાલ તો નાની ઉંમરના ભાઈઓનું પણ મુંબઈમાં હાર્ટફેઈલ થઈ જાય છે. મુંબઈમાં તો અત્યારે બહુ બનાવ બને છે.

હમણાં અમે ઇન્દોરમાં ગયા હતા ત્યારે ટીકીટ મુંબઈની air (હવાઈ જહાજ)ની લીધી. આપણા મુમુક્ષુ ભાઈ હતા તે (કહે) હું કાલ ટીકીટ આપી જાઈશ, ટીકીટ લેવાઈ ગઈ કાલ આપી જાઈશ. તે સવારના પહોરમાં એનું હાર્ટફેઈલ થઈ ગયું. બાવન, ત્રેપન વર્ષની ઉંમર (હતી). એટલે કહેવાનો આશય એ છે કે દરેકને હુકમનામું તો લખાઈ ગયું છે, બજવણી બાકી છે. બધાને, કોઈ ત્રીસ, કોઈ ચાલીસ, કોઈ પચાસ, કોઈ સાઠઠ-સીતેર, વધારેમાં વધારે સો વર્ષ. અત્યારના કાળમાં average (સરેરાશ), સો ઉપર તો કોઈક પહોંચે, એકસો પાંચ, બાકી સોની અંદર બધા ચાલ્યા જાય.

માટે એક આ મનુષ્યભવ મળ્યો એ ચિંતામણી રતન મળ્યું છે. એક 'છ ઢાળા' બનાવી છે દોલતરામજીએ. તેઓશ્રીએ તો ત્યાં સુધી કહ્યું, અરે નિગોદમાંથી ત્રસ રાશીમાં આવ્યો, બે ઇન્દ્રિય થયો તો પણ જાણે ચિંતામણી રતન પ્રગટ થયું એમ માનવું જોઈએ. તો આ મનુષ્યભવ મળ્યો અને એમાં કાંઈ ધર્મની વાત સાંભળવાનો રસ પણ નહિ, પ્રેમ પણ નહિ. શું આત્મા? શું ધર્મ? આહાહા! ભવ હારી જશે. કોઈ શરણ નહિ થાય, બધા ઘરના માણસો ઊભા-ઊભા જોશે, ઊભા-ઊભા જોશે પણ કોઈ એને બચાવી નહિ શકે. ડોક્ટરના પિતા હોય (તો) ડોક્ટર પોતે (પણ) બચાવી ન શકે એના પિતાને, મા-બાપને. કોઈ બચાવી શકે નહીં. કોણ શરણ છે? એક આત્માને આત્માનું શરણ છે. જો એની ઓળખાણ થઈ તો અલ્પકાળમાં મુક્તિ થાય. અને જો આત્માની ઓળખાણ વગર ગયો, આયુષ્ય પૂરું થયું તો ગમે તે ચાર ગતિમાં એ દુઃખને ભોગવશે.

માટે આચાર્ય ભગવાન કહે છે, ફરમાવે છે, ભાઈ! અમે તારા સ્વરૂપની વાત કહીએ છીએ, અમે બીજાની વાત તને નથી સંભળાવતા. તને તારા સ્વરૂપની, તારા આત્માના સ્વરૂપની વાત કહીએ છીએ. તું શાંતિથી સાંભળ! તારા હિતને માટે કહીએ છીએ. અમે અમારે કાંઈ જોઈતું નથી. આહાહા! નગ્ન દિગંબર મુનિ એને કાંઈપણ સ્પૃહા નથી. શ્રીમદ્જી તો ત્યાં સુધી ફરમાવે છે કે **વંદે યકી તથાપિ ન મળે માન જો** (અપૂર્વ અવસર, રાજપદ). મુનિરાજને યકવર્તીઓ વંદન કરે છે, પણ એને માનની અપેક્ષા નથી કે કોઈ અમને વંદન કરે તો ઠીક. આહાહા! વીતરાગી સંતો એ તો આત્મધ્યાનમાં લીન અને મસ્ત છે, એ તો એને પરની સામે જોવાનો પણ એને વખત નથી. એ તો ક્ષણમાં અને પળમાં અંદરમાં ડૂબકી મારે છે. એવા મુનિરાજને જગતના જીવો ઉપર કરુણા આવી છે, એ કરુણા કરીને શાસ્ત્ર લખી ગયા છે, કે તમે તમારા સ્વરૂપને ઓળખો, તમારા સ્વરૂપને તમે અંતર ધ્યાનથી લક્ષમાં લઈને અનુભવો તો સુખનો રસ્તો અંદરમાં છે.

એ કહે છે કે **દુઃખનાં કારણો છે** પુણ્ય અને પાપના પરિણામ બેય (દુઃખના કારણો છે). આ પાપના પરિણામ તે દુઃખનું કારણ (છે) પણ પુણ્યના પરિણામથી તો સુખ ખરું કે નહિ? કે છાંટો સુખ નથી, ભ્રાંતિ તને થઈ છે. **અને ભગવાન આત્મા તો**, એક બાજુ પુણ્ય અને પાપના પરિણામ અને બીજી બાજુ ભગવાન આત્મા પણ વિદ્યમાન છે. બે તત્ત્વ વિદ્યમાન છે. જીવતત્ત્વ પણ છે અને પુણ્ય-પાપના પરિણામ એ આસ્રવતત્ત્વ પણ છે. બે તત્ત્વ છે. બેમાં તારે પસંદગી કરવાની છે. કે હું કોણ છું? હું જ્ઞાનમય ભગવાન આત્મા છું કે આ પુણ્ય-પાપ પરિણામ મારા છે? મારું શું છે? એ તારે પસંદગી કરવાની છે.

**ભગવાન આત્મા તો, સદાય નિરાકુળતા-સ્વભાવને લીધે કોઈનું કાર્ય તેમ જ કોઈનું**

**કારણ નહિ હોવાથી,** શું ફરમાવે છે? કે પુણ્ય અને પાપના પરિણામ(ને) દુઃખના કારણ કહ્યા ત્યારે પુણ્ય-પાપથી ભિન્ન અંદરમાં જ્ઞાનમયી આત્મા બિરાજમાન છે. એ **સદાય**, ત્રણેકાળ, હંમેશને માટે, **નિરાકુળતા** એટલે અનાકુળ આનંદના **સ્વભાવને લીધે** કારણે **કોઈનું કાર્ય તેમ જ કોઈનું કારણ નહિ હોવાથી,** કોઈ પરપદાર્થ આવે તો આત્માનું કાર્ય થાય અને બીજા કાર્ય થાય એમાં આત્મા કારણ થાય એમ કાર્ય કારણના વ્યવહારનો ત્રણેકાળ અભાવ છે. આત્માને ધર્મ થાય એમાં પુણ્ય થાય, પુણ્ય કારણ થાય અને ધર્મના પરિણામ કાર્ય થાય એમ કોઈનું કાર્ય થાય એવો આત્માનો સ્વભાવ નથી. આત્મા નિરપેક્ષ છે. પુણ્યના પરિણામની પણ જેને અપેક્ષા નથી, એવો અંદર પરમાત્મા બિરાજમાન છે તેથી પુણ્યથી પણ ધર્મ થાય એ પુણ્યનું કારણ, પુણ્ય કારણ થાય અને ધર્મના પરિણામ કાર્ય થાય એવો કારણ-કાર્ય સંબંધ પુણ્યની સાથે નથી. અને આત્મા કારણ થાય અને પુણ્યના પરિણામ એનું કાર્ય થાય એવો કારણ થવાનો પણ સ્વભાવ નહિ અને કાર્ય થવાનો પણ સ્વભાવ નહિ.

હવે આ નવા શબ્દો જરા કઠણ પડે. કારણ શું અને કાર્ય શું? દુકાનમાં બસ્સો, ત્રણસો ચીજ હોય એ યાદ રહે. પાંચસો-પાંચસો, હજાર-હજાર ચીજ હોય, ઓલા મોટરના સ્પેર પાર્ટસ હોય ને? એમાં એક-એક હજાર વસ્તુ પડી હોય, તે બધી યાદ રહે. પણ આ છ દ્રવ્ય અને નવતત્ત્વ એ યાદ નથી રહેતાં. કેમ યાદ નથી રહેતાં? રુચિ નથી. રુચિ નથી એટલે એ યાદ નથી રહેતું. પણ પરીક્ષા આપીને પાસ થાવું છે, તો આખા ચોપડાના ચોપડા મોઢે ગોખી જાય, કેમ કે એમાં પાસ થવાની એને રુચિ છે. અને આમાં કાંઈ પૈસા મળે નહિ. અરે આમાં (શું) મળે, તને ખબર શું પડે? આમાં લક્ષ્મી મળે. કઈ લક્ષ્મી? જ્ઞાનરૂપી લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થાય અને અલ્પકાળમાં એની આ ચાર ગતિના જન્મ, જરા અને મરણ એના દુઃખોથી આત્મા મુકાઈ જાય, એવો ધર્મનો લાભ થાય.

**કોઈનું કાર્ય તેમ જ કોઈનું કારણ નહિ હોવાથી,** આત્મા પુણ્યનું કારણ થાય અને પુણ્યના પરિણામ કાર્ય થાય એવો આત્માનો સ્વભાવ નથી. અને પુણ્યના પરિણામ કારણ થાય અને આત્માની અનુભૂતિ કાર્ય થાય એવો કારણ-કાર્યનો સંબંધ - સ્વભાવ આત્મામાં નથી. તું માની બેઠો છો. માનો તો માનો, પણ વસ્તુ સ્વરૂપ એવું, (જેવું) અજ્ઞાની માને છે એવું વસ્તુ સ્વરૂપ નથી. સર્વજ્ઞ ભગવાન કહે છે અને સંતોએ (જેવું) અનુભવ્યું એવું આત્માનું સ્વરૂપ છે. સાડા ત્રણ અને પાંચ થઈ (ગયા), ક્યાં સુધી ચલાવું? પાંચ મિનિટ. અમારે તો અહીંયા ટાઈમ (ઉપર) છે, બરાબર ટાઈમસર, અઢીથી સાડા ત્રણ એટલે અઢીથી સાડા ત્રણ. આ તો જરા પાંચ મિનિટ મોડું થયું એટલે, એક કલાક.

**ભગવાન આત્મા તો, સદાય, હંમેશા, ત્રણેકાળ, નિરાકુળતા-સ્વભાવને લીધે કોઈનું કાર્ય તેમ જ કોઈનું કારણ નહિ હોવાથી,** તારે પરની સામે નજર કરવાનું કામ શું છે? કેમ કે કોઈ પર પદાર્થ તને ધર્મનું પરમાર્થ કારણ થતું નથી; અને કોઈ કાર્ય થાય, એનું કારણ હું નથી. માટે તું તારા સ્વભાવને સંભાળ. **દુઃખનું અકારણ જ છે,** દુઃખનું કારણ આત્મા જો હોય, પુણ્ય-પાપના પરિણામનું કારણ જો આત્મા હોય તો આત્મા અનાદિ-અનંત છે. પુણ્ય-પાપના પરિણામનું કારણ (જો) આત્મા હોય, ખ્યાલ રાખજો! ન્યાય છે. કે પુણ્ય અને પાપના જે પરિણામ થાય છે એનું કારણ આત્મા હોય

તો આત્મા તો અનાદિ-અનંત છે, તો પુણ્ય અને પાપના પરિણામ પણ અનાદિ-અનંત થવા જોઈએ. પણ અનાદિ-અનંત થતા પુણ્યના પરિણામ જોવામાં આવતા નથી. પુણ્ય અને પાપના પરિણામનો અભાવ થઈને પરમાત્મ દશા પ્રગટ થાય છે. માટે પુણ્ય અને પાપના પરિણામનું કારણ ભગવાન આત્મા નથી. જો હોય તો નિત્ય કર્તાપણાનો દોષ આવે.

**દુઃખનું અકારણ જ છે (અર્થાત્ દુઃખનું કારણ નથી).** આ ભગવાન આત્મા સુખ સ્વભાવી આત્મા, એ પુણ્ય-પાપના પરિણામ જે દુઃખરૂપ છે એનું કારણ આત્મામાં નથી. એ તો અજ્ઞાનથી પુણ્ય અને પાપ ઊભા થાય છે, સ્વભાવથી ઊભા થતા નથી. સ્વભાવ કારણ નથી, અજ્ઞાન કારણ છે. અજ્ઞાન એટલે આ પુણ્ય અને પાપના પરિણામ મારા છે એમ રાગમાં આત્મબુદ્ધિ કરવી એવો અજ્ઞાનભાવ, અજ્ઞાનની ખાણમાંથી આ બધા ભાવ ઊભા થાય છે. **આ પ્રમાણે વિશેષ (-તફાવત) દેખીને જ્યારે આ આત્મા, વિશેષ એટલે તફાવત બેનો. આત્મા અને આસ્રવનો તફાવત, જુદાઈ, ભિન્નતા દેખીને જ્યારે આ આત્મા, આત્મા અને આસ્રવોનો, આ આત્મા, જ્ઞાનમય આત્મા અને પુણ્ય-પાપના પરિણામ જે આસ્રવો મલિન ભાવ, જડભાવ, એનો ભેદ જાણે છે, ભેદ એટલે જુદાઈ જાણે છે. તે જ વખતે, તે જ સમયે કોધાદિ આસ્રવોથી નિવૃત્ત થાય છે.**

**કારણ કે તેમનાથી જે નિવર્તતો ન હોય તેને આત્મા અને આસ્રવોના પારમાર્થિક (સાચા) ભેદજ્ઞાનની સિદ્ધિ જ થઈ નથી.** કેવળ, માત્ર વાતો કરે કે પુણ્ય-પાપના પરિણામ ભિન્ન છે અને આત્મા ભિન્ન છે, એમ માત્ર વાતો કરે, એમ માત્ર વિકલ્પ ઊઠાવે એમાં કોઈ આસ્રવની નિવૃત્તિ થતી નથી. પણ બેને જુદા પાડીને, પુણ્ય-પાપનું લક્ષ છોડીને, જ્યારે આત્મા આત્માનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરે છે ત્યારે તે આસ્રવોથી નિવર્તિ જાય છે. એટલે દુઃખના કારણો છૂટી જાય છે. પુણ્ય-પાપના પરિણામ રહી જાય છે, થોડોક ટાઈમ પણ એમાં આત્મબુદ્ધિ છૂટી જાય છે, એની રુચિ છૂટી જાય છે. પછી પુણ્ય-પાપના પરિણામ પણ જેમ-જેમ સ્વરૂપમાં લીન થાય છે તેમ(-તેમ) પુણ્ય-પાપના પરિણામનો પણ (અભાવ થાય છે). પહેલાં પાપના પરિણામનો અભાવ થાય છે. પછી છેલ્લે પુણ્યના પરિણામનો પણ અભાવ થાય છે. અને પરિપૂર્ણ વીતરાગ દશા પ્રગટ થઈ, અરિહંત પદની પ્રાપ્તિ કરી તેરમું ગુણસ્થાન અરિહંત પરમાત્મા કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરીને, એ જ આત્મા અશરીરી થઈને એ સિદ્ધગતિ-પંચમગતિને પ્રાપ્ત કરે છે. આત્માની ઓળખાણ કરવા જેવી છે. આત્માને ઓળખ્યા સિવાય કાંઈ (પણ) ધર્મની બિલકુલ શરૂઆત થતી નથી. વખત થઈ ગયો.

મુમુક્ષુ: ધર્મ એટલે શું?

પૂ. લાલચંદ્રભાઈ: ધર્મ શબ્દ એવો છે કે ખાસ શબ્દ સમજવા જેવો છે શબ્દ. પ્રશ્ન સારો આવ્યો છે કે ધર્મ એટલે શું?

ધર્મનો પહેલો શબ્દાર્થ અને પછી એનો ભાવાર્થ. ધર્મ શબ્દ છે એનો પહેલો શબ્દાર્થ શું? ધર્મ શબ્દનો શબ્દાર્થ છે, ધર્મ એટલે સ્વભાવ, સ્વભાવને ધર્મ કહેવાય. ધર્મ એટલે સ્વભાવ, વસ્તુનો જે સ્વભાવ હોય તેને ધર્મ કહેવાય. **વત્સુસહાવો ધમ્મો** (કાર્તિકિયાનુપ્રેક્ષા ગાથા ૪૭૬ અન્વયાર્થ), વસ્તુનો જે સ્વભાવ હોય તેને ધર્મ કહેવાય. હવે એનું એક દષ્ટાંત આપું, પછી આપણે આત્મામાં ઉતારવું છે. જેમ કે સાકર છે એનો સ્વભાવ ગળપણ, તો ગળપણ છે એ સાકરનો સ્વભાવ છે. સ્વભાવ હોવાથી

સાકરનો એ ધર્મ છે, સાકરનો ધર્મ. સ્વભાવને ધર્મ કહેવાય. હજી આપણે આત્મામાં ઉતારવું છે. આ તો દષ્ટાંત છે.

એમ લીંબુ છે, એનો સ્વભાવ ખટાશ (છે). તો ખટાશ છે એ લીંબુનો સ્વભાવ (છે) તેથી એ સ્વભાવને લીંબુનો ધર્મ કહેવાય, લીંબુનો ધર્મ. સ્વભાવને ધર્મ કહેવાય. હવે એ તો દષ્ટાંત થયો. હવે આપણે ઉતારવું છે આત્મા ઉપર.

કે આત્મા છે એનો સ્વભાવ શું? કે એનો સ્વભાવ વીતરાગતા. વીતરાગભાવ પ્રગટ થાય, એ આત્માનો સ્વભાવ છે. અને સ્વભાવ હોવાથી વીતરાગભાવને ભગવાન ધર્મ કહે છે. **વત્યુસહાવો ધમ્મો** વસ્તુનો જે સ્વભાવ હોય તેને ધર્મ કહેવાય. આત્મા એક વસ્તુ છે, આત્મામાં અનંતગુણો વસેલા છે. જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય, પ્રભુત્વ, વિભુત્વ (એવા) અનંત-અનંતગુણથી ભરેલો અરૂપી ભગવાન આત્મા છે. એનો જે સ્વભાવ, જાણવું અને દેખવું. આત્માનું જ્ઞાન, આત્માનું શ્રદ્ધાન અને આત્માનું આચરણ, ચારિત્ર, એવા વીતરાગી જે પરિણામ પ્રગટ થાય એ આત્માનો સ્વભાવ છે અને સ્વભાવ હોવાથી આત્માનો ધર્મ કહેવામાં આવે.

પુણ્ય અને પાપના પરિણામ, એ આત્માનો સ્વભાવ નથી પણ વિભાવ છે, વિકૃતભાવ છે, કષાયના પરિણામ છે. તેથી તે સ્વભાવ ન હોવાથી તેને ધર્મ ન કહેવાય પણ સ્વભાવથી વિરુદ્ધ તેને અધર્મ કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ: પાપ એટલે શું?

પૂ. લાલચંદ્રભાઈ: પાપ એટલે તીવ્ર કષાયના પરિણામ. તીવ્ર કષાયના પરિણામ એટલે હિંસા, જૂઠ, ચોરી આદિના જે કષાયના પરિણામ થાય એને ભગવાન તીવ્ર કષાય કહે છે. એ તીવ્ર કષાયના પરિણામને પાપના પરિણામ કહેવામાં આવે છે. અને પુણ્યના પરિણામ, એ કષાયની મંદતા જે થાય ક્રોધની, માનની, માયાની, લોભની જે મંદતા થાય, મંદતા(ને ભગવાન પુણ્યતત્ત્વ કહે છે). તીવ્ર અને મંદ, તીવ્ર અને મંદ. એમ મંદતા થાય એવા આત્માના વિકૃત પરિણામને, વિભાવ પરિણામને ભગવાન પુણ્યતત્ત્વ કહે છે. બેય કષાયની જાત છે. જાત બેય એક જ છે.

જેમકે ઝેર છે, ઝેર. કેટલુંક ઝેર એવું છે કે જ્યાં ખાય ત્યાં તરત જ મરી જાય, અને કેટલુંક ઝેર એવું હોય કે કલાક, બે કલાક પછી મરે. એની માત્રામાં થોડો ફેર, પણ એ મૃત્યુને પામે. એમ પુણ્ય અને પાપના પરિણામ બેય કષાયની જાત છે. આત્માના સ્વભાવની જાતના એ પરિણામ નથી. આત્માના સ્વભાવથી વિરુદ્ધ ભાવ છે એ. માટે એ પાપના પરિણામ કષાયની તીવ્રતા અને પુણ્યના પરિણામ એ કષાયની મંદતા. શુભભાવને પુણ્ય કહેવાય, અશુભભાવને પાપ કહેવાય. ખાવું, પીવું, કમાવું, રળવું, એ બધા પાપના પરિણામ છે. દુકાનમાં જાવું, વેપાર કરવો એ બધા પાપના પરિણામ છે. દયા, દાન, કરુણા, કોમળતાના પરિણામ, આત્માનો વિચાર કરવો, સ્વાધ્યાય કરવો, તત્ત્વનો વિચાર કરવો, એ પુણ્યના પરિણામ છે.

મુમુક્ષુ: વેપાર કરવો તે પણ પાપના પરિણામ છે?

પૂ. લાલચંદ્રભાઈ: હા, ભાઈ! પાપના પરિણામ છે, બાપુ. બાપુ, પાપના પરિણામ છે. ભાઈ, વાત સાચી છે. પણ ગૃહસ્થોને વેપારનો વિકલ્પ ઊઠે ખરો. ગૃહસ્થ જીવનમાં વેપારનો વિકલ્પ ઊઠે,

એ કાંઈ હાથ લાંબો કરવા ન જાય. એટલે ગૃહસ્થ જીવનમાં એટલા પાપના પરિણામ આવે ખરા, પણ એ પરિણામની જાત શું છે એ તો સમજવી પડશે ને આપણે? એની જાત. પાપના પરિણામ છૂટે નહિ, ગૃહસ્થને એવા પાપના પરિણામ હજી એની નબળાઈથી છૂટતા નથી, પણ એને એનું સ્વરૂપ તો જોવું પડે ને? કે આ પાપના પરિણામ છે, આ ધર્મના પરિણામ નથી. દુકાને જઈને વેપાર કરવો એ પુણ્યના પરિણામ નથી, પાપના પરિણામ છે. એ દુકાન છોડીને અથવા તો દુકાને બેઠો હોય અને ગ્રાહક ન હોય અને નવતત્ત્વનો વિચાર કરે, આત્માનો વિચાર કરે, તો એ વખતે એને પુણ્યના પરિણામ છે. એ કાંઈ આઠ કલાક પાપના પરિણામ નથી. પરિણામનો સમયે-સમયે હિસાબ છે.

એક-એક સમયના પરિણામનો હિસાબ છે, સર્વજ્ઞ ભગવાનના કોર્ટમાં. એક-એક સમયના પરિણામ. આમ જ્યાં ગ્રાહક આવ્યો, એને સમજાવે છે ત્યાં એ પાપના પરિણામ. ગ્રાહક ચાલ્યો ગયો, અરે! હું તો એક જ્ઞાનમય આત્મા છું, હું તો એક જાણનાર-દેખનાર છું, આ દુકાન પણ મારી નથી, અને આ પૈસો પણ મારો નથી - એવો વિચાર આવી જાય દુકાને બેઠા, થડા ઉપર, ખુરશી ઉપર તો એને પુણ્યના પરિણામ કહેવાય. અને એ દુકાનની ખુરશી ઉપર બેસીને, એ પુણ્ય-પાપના પરિણામથી ભિન્ન મારો આત્મા છે, એમ અંદર લક્ષ કરીને જો આત્મામાં ડૂબકી મારે, તો એ ધર્મના પરિણામ ત્યાં પ્રગટ થાય ત્યાં એ સ્થાને, મંદિરમાં જાવાની જરૂર ન પડે, ત્યાં દુકાને બેઠા-બેઠા (ધર્મના પરિણામ પ્રગટ થાય).

મુમુક્ષુ: આ તમે બધી વીતરાગની વાતો કરો છો પણ મને ખબર નથી પડતી તમે શું કહેવા માંગો છો? પણ તમારી પાસે કોઈ ફેક્ટરી કે કાંઈક હોય અને બસ્સો, ત્રણસો માણસને તમે નોકરીએ રાખ્યા હોય, એ માણસોને તમે પગાર આપો છો એટલે તો એનું ગુજરાન ચાલે છે, તો એને પુણ્ય કહેવાય કે પાપ કહેવાય? વેપાર એક બાજુ પાપ કહેવાય, પણ આ પુણ્ય કહેવાય કે પાપ કહેવાય?

પૂ. લાલચંદભાઈ: જુઓ! હા, ભલે! પ્રશ્ન થઈ ગયો. બરાબર છે. જુઓ! એ એના ઉપર દયા કરીને પૈસા નથી આપતો, એની પાસેથી કામ કઢાવીને પૈસો કમાવો છે. એની આગળ આશય એ છે માટે પાપના પરિણામ છે. હા, ફેક્ટરી બંધ કરી અને પછી તમે મહિનાનું રાશન એને ઘરે મોકલો, દયા ખાતર, તો એ પુણ્ય છે. ઓવું તો તમે પાંચસો (રૂપિયા) પગાર આપો અને તમારે હજારનું કામ કરાવવું (એવો), તમારો આશય (છે). આશય ઉપર (આધાર) છે.

મુમુક્ષુ: એ વાત તમારી બરાબર છે પણ દુનિયામાં બધી ફેક્ટરીવાળા માલિકો છે બધા એ પ્રમાણે વિચાર કરે કે એને પાપ કહેવાય તો પછી આખી દુનિયાની વસ્તી કરશે શું?

પૂ. લાલચંદભાઈ: ભાઈ! (વાત) એમ છે કે કોઈ-કોઈ જીવ પોતાના સ્વરૂપને સમજી અને બહાર નીકળી જાય છે. બધા જીવો એક સાથે સમજવાની યોગ્યતાવાળા કોઈ કાળે નહિ આવે. (એવો) કોઈ કાળ નહિ આવે કે બધા જીવો એક સાથે સમજી જશે લાખો, કરોડો, અબજો અને એક સાથે મોક્ષમાં ચાલ્યા જાય એવો કોઈ કાળ આવવાનો નથી. માટે સંસાર આમ ને આમ ચાલ્યા કરવાનો છે. સંસારની તમે ચિંતા કરો માં, સંસાર સંસારને કારણે ચાલે છે. આપણે માત્ર આપણી એક આત્મ-સાધના કરી અને આપણે આ સંસારમાંથી છૂટવા જેવું છે. આપણે બીજાને કાંઈ સમજાવી

શકીએ એવી આપણામાં શક્તિ નથી. એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કાંઈ કરી શકતું નથી. માત્ર પોતે પોતાના સ્વરૂપને સમજી અને બહાર નીકળી જાય તો એ બચી જાય એવું છે.

બાકી તો આ સંસાર કોઈ દિવસ (અટકવાનો નથી). તમે ચિંતા કરો માં કે આ સંસાર અટકવાનો (છે). અનાદિ-અનંત સંસાર છે. એમાં માત્ર થોડા જીવો, કોઈ વિરલા, કોઈ વિરલા પોતાની આત્મ-સાધના કરી અને સંસારની બહાર નીકળી જાય છે, તરી જાય છે. સમુદ્રથી પાર ચાલ્યા જાય છે. અરે! સંસાર તો અનાદિ-અનંત ચાલવાનો છે, કયાંય અટકવાનો નથી, કોઈ દિવસ સંસાર બંધ ન થાય. આપણા બાપ-દાદા કર્તાબુદ્ધિ રાખીને ચાલ્યા ગયા. હવે બાપ-દાદા (તો) ચાલ્યા ગયા પછી આ સંસાર ચાલે છે કે બંધ થઈ ગયો? ચાલે છે ને? હેં? એમ આપણે આમાંથી ખસી જઈએ, આપણે આમાંથી ખસી જઈએ. આપણો મોક્ષ થઈ જાય આત્મસાધનાથી તો આ બધું અટકી જવાનું છે? ચાલવાનું જ છે. જડ અને ચેતનના પરિણામ સમયે-સમયે, પરિણામ સ્વભાવી હોવાથી થયા જ કરે છે. બોલો. બોલો, બોલો કાંઈ વાંધો નહિ.

મુમુક્ષુ: પૈસાથી સુખ મળતું નથી એ તો બધા જાણે છે. (પણ) પૈસા વગર ચાલતું પણ નથી; એમાં મને સમજાતું નથી. પૈસાથી સુખ મળતું નથી, પૈસો સાથે પણ નથી આવતો છતાં પણ પૈસો મેળવવા માટે બધું કરીએ છે.

પૂ. લાલચંદ્રભાઈ: એ જે પૈસો મેળવવાનો (જે) લોભ થાય છે ને? એ લોભભાવ એ પાપભાવ છે. હવે પૈસાથી જ જો જીવન જીવાતું હોય તો આ કાગડા અને કબુતર પાસે એક પૈસો બેંક બેલેન્સ નથી અને જીવે છે કે નહિ? આ તો સમજવા જેવી (વાત) છે. આ ટીકા ટીપ્પણીની વાત નથી. આ તો એક સ્વરૂપ સમજવા જેવું છે. જે આપણી માન્યતા છે કે પરપદાર્થ હોય તો મારું જીવન છે, પણ પરપદાર્થ વગર પણ જીવન જીવનારા અનંત જીવો છે, જેની પાસે કાંઈ પૈસો નથી, મકાન નથી, કાંઈ મોટર નથી, બંગલા નથી.

મુમુક્ષુ: પાંચ મિનિટ છે. આપણે ચાલીએ છીએ તો જીવ-જંતુ મરતા હશે તો પણ આપણે ચાલવું તો પડે. તો તેમાં પણ પાપ છે?

પૂ. લાલચંદ્રભાઈ: જો ભાઈ! જેટલી અસાવધાનદશાથી ચાલે, અસાવધાનદશા, એટલી તો એને દોષ લાગે જ. દોષ તો દોષ જ છે, અસાવધાનદશા. પણ જો નીચે જોઈને ચાલે જરા સાવધાનીથી કે કોઈ જીવ હણાય નહિ, એટલી સાવધાનીથી ચાલે, ધ્યાન રાખીને, તો એને પુણ્યતત્ત્વ થાય. એને ધર્મ ન થાય પણ શુભભાવ, પુણ્ય બંધાય. જીવ-જંતુ આમ ચાલ્યા જતાં હોય તો આપણે આમ જરા જોઈને ચાલીએ તો એ બચી જાય. બચે છે તો એના કારણે, પણ આપણે જરા સાવધાની રાખીએ, આમ ઊંચુ જોઈને ન ચાલ્યા (જાય), અને નીચું જોઈને ચાલીએ તો એટલા જીવો બચે તો એને કરુણાના ભાવ કહેવાય, એને શુભભાવ કહેવાય. જોઈને ચાલવું જોઈએ. કોઈ જીવ હણાય એ કર્તવ્ય નથી. બની શકે એટલી સાવધાની ગૃહસ્થ અવસ્થામાં રાખવી જોઈએ. બાકી ગૃહસ્થ અવસ્થામાં પાપના ભાવ તો (હોય), એવી જ એની ચર્ચા, દિનચર્ચા છે.

મુમુક્ષુ: આત્મામાં બધા (જ્ઞાની) સુખ દેખાડે છે, અને ત્યાં શોધો તો મળશે, પણ કેવી રીતે ગોતવો...?

પૂ. લાલચંદ્રભાઈ: બરાબર છે. એ મુદ્દાનો પ્રશ્ન છે. કે બધા જ્ઞાનીઓ ધર્માત્માઓ કહી ગયા કે તમારું સુખ તમારા આત્મામાં છે અને ત્યાં શોધો તો તમને મળે. બરાબર ને? એમ કહે છે. પણ એની શોધ કેમ કરવી? એવો પ્રશ્ન છે ને? કે જો અમારે અંદરમાં સુખ હોય તો પ્રાપ્ત કરવું છે પણ કેવી રીતે શોધ કરવી? તો જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે કે તમારી પરિણતિ, તમારો ઉપયોગ બહાર જાય છે ને? આમ બહાર, બહાર જુઓ છો ને તમે? તમારો ઉપયોગ એટલે જ્ઞાનનો વ્યાપાર નિરંતર બહાર જાય છે ને? આ છે અને આ છે અને આ છે, જાણવામાં. જાય છે ને જ્ઞાન ઉપયોગ બહાર? તો જાણતા તો આવડે છે. આત્માને જાણવાનું કામ તો આવડે છે. બરાબર ને?

હવે પરને જાણે છે એ જ્ઞાન અંદરમાં વળીને આત્માને જાણે, તો આત્માનો અનુભવ થાય. તમને જાણતા તો આવડે છે ને? આ પદાર્થ ખાટો છે, મીઠો છે, આ લાંબો છે, ટૂંકો છે, સફેદ છે, આ મકાન છે, બંગલો (છે), જાણવાનું કામ તો તમે કરો જ છો નિરંતર. જ્ઞાન વિનાનો આત્મા ન હોય. આત્મા જો જ્ઞાન વિનાનો હોય તો જડ થઈ જાય. હવે જે બહિર્મુખ પરપદાર્થને જાણવા જાય છે એને બદલે એ ઈન્દ્રિયજ્ઞાનના વ્યાપારને રોકીને, એ પોતાના જ્ઞાનને અંદરમાં વાળે, જેનું જ્ઞાન જ્યાંથી આવે છે ... જ્ઞાન ક્યાંથી આવે છે? જ્ઞાન તો આત્મામાંથી આવે છે. જ્ઞાન જ્ઞેયમાંથી નથી આવતું. આ ભીંત (દિવાલ) છે સામે, એ ભીંતનું જ્ઞાન તમને થયું અત્યારે, તો એ જ્ઞાન ભીંતમાંથી આવે છે કે જ્ઞાન આત્મામાંથી આવ્યું? તમને ભ્રાંતિ થઈ ગઈ છે કે લાલુભાઈની સામે હું જોઉં તો લાલુભાઈનું જ્ઞાન થાય. એ જ્ઞાન તમારા આત્મામાંથી આવ્યું છે. એ જ્ઞાન જ્યાંથી આવે છે, એ જ્ઞાનને અંદરમાં જઈને પકડો તો એને સુખની પ્રતિ થાય. આવી વસ્તુ છે. થોડો અભ્યાસ માગે છે. સૂક્ષ્મ વાત છે. વાત સાંભળવા મળે નહિ. હા, પુંજાભાઈ અને હરખચંદ્રભાઈ! હા, ઠીક-ઠીક સારું. હું નાઈરોબી ગયેલો, પાંચ વર્ષ પહેલાં.